

23 ВЕРЕСНЯ — МІЖНАРОДНИЙ ДЕНЬ ЖЕСТОВИХ МОВ ЖЕСТОВА МОВА: РОБОТА ТРИВАЄ

В. ЗАСЕНКО,
директор Інституту спеціальної педагогіки
НАПН України, доктор педагогічних наук,
професор, академік НАПНУ

Удосконалення системи освіти осіб з порушеннями слуху, оптимізація процесу їх особистісного становлення і подальшої адаптації в суспільстві безпосередньо пов'язані з проблемою білінгвізму.

Засоби спілкування нечуючих між собою та з оточуючими їх людьми є чи не найдискусійнішим питанням сурдопедагогічної теорії і практики на всіх етапах її розвитку. Існує воно і нині. Йдеться, перш за все, про роль і місце жестової та словесної мов і про їх взаємозв'язок.

Значення кожного з цих засобів спілкування для розвитку особистості нечуючого по-різному оцінювалися і оцінюються сурдопедагогами.

Хоча важливим є питання про те, коли виникла жестова мова як засіб спілкування і яке місце вона посідає в комунікації людського суспільства, не будемо вдаватися до історії.

Зазначимо лише, що на сучасному етапі розвитку сурдопедагогічної теорії виділено дві форми жестової мови: українську жестову мову і кальковане жестове мовлення. Кожній із них властиві певні граматичні закономірності.

Українська жестова мова (УЖМ) — самостійна кінетична система. У ній наявна така кількість жестів, яка необхідна для невимусеного міжособистісного спілкування глухих.

Дослідження показали, що українська жестова мова не примітивна, а досить складна і своєрідна система спілкування. Вона має широкий набір специфічних засобів для вираження різних морфологічних значень і синтаксичних зв'язків. Учні досить швидко оволодівають УЖМ.

Кальковане жестове мовлення (КЖМ) — це система спілкування, у якій жести супроводжують усне мовлення того, хто говорить. Жести при цьому виступають як еквівалент слів, а їх розташування відповідає будові речення в словесному мовленні. КЖМ "не має граматичної власної будови, а калькує будову речень при словесному мовленні.

Значних успіхів в оволодінні КЖМ досягають лише ті особи з порушеннями слуху, які мають досить «розвинене» словесне мовлення.

На всіх етапах розвитку сурдопедагогічної теорії і практики існували різні погляди щодо місця і ролі жестової мови у процесі навчання глухих: від визначення жестової мови як єдиного засобу спілкування, основного предмета та мети навчання до повної заборони її використання у навчальному процесі.

Ці дві системи були відомими в усьому світі і знаходили своїх прихильників у тих або інших країнах. Більше того, вони по-різному використовувалися у школах однієї й тієї ж країни. Прикладом можуть слугувати спеціальні училища для глухонімих в Україні, що почали створюватися у першій половині XIX ст. за приватної ініціативи і на випадкові кошти. У зв'язку з відсутністю централізованого керівництва роботою цих навчальних закладів, кожна школа проводила навчально-виховну роботу по-своєму. Це стосується і використання тих чи інших педагогічних систем та засобів спілкування.

Загалом для вітчизняних сурдопедагогів характерним було визнання ролі жестової мови як допоміжного засобу навчання глухих. Такої думки сурдопедагога дотримувалися до недавнього минулого. Навіть висувалися припущення, що в інтересах формування словесного мовлення і створення мовного середовища в усій організаційній роботі з глухими жестова мова повинна поступитися місцем словесному мовленню.

Проблема використання жестової мови та «мови слів», їх взаємозв'язку, місця і ролі, безумовно, потребує спеціальних експериментальних досліджень. Свого часу нами було проведено вибіркове дослідження, суть якого полягала у вивченні міри використання жестової мови на уроках та у позакласний час (дуже широко, широко, помірно, не використовується зовсім).

Аналіз одержаних даних показав, що немає жодної спеціальної школи, в якій би не вживалася жестова мова як на уроках, так і в позаурочний час.

Характерним при цьому є те, що жестова мова використовується широко і лише в окремих випадках — помірно. Це стосується як молодших, так і старших класів.

Сурдопедагогі виявили різний підхід до оцінки ролі і місця жестової мови у педагогічному процесі. Деякі з них вважають, що УЖМ може використовуватися у процесі навчання глухих поряд з іншими засобами спілкування і навчання (усним, писемним і дактильним мовленням). Інші — в категоричній формі зазначають, що повинна широко використовуватися жестова мова.

Мотивуючи необхідність її використання, педагоги наголошують на тому, що жестова мова потрібна на уроках під час пояснення нового матеріалу, оскільки вона допомагає учням сприйняти й усвідомити його зміст, зрозуміти значення окремих слів та нових виразів, сприяє збагаченню словника. У багатьох випадках називається і такий етап як закріплення нового матеріалу, під час якого за допомогою УЖМ здійснюється систематизація й узагальнення вивченого.

Широко використовується жестова мова і в позакласній роботі. Йдеться практично про всі види і форми роботи: проведення прогулянок, екскурсій, різних розваг, шкільних свят, перегляд діафільмів та кінофільмів, обговорення книг, а також аналіз тих чи інших конфліктних ситуацій у виховній групі чи закладі освіти інтернатного типу загалом.

Неоднозначною є думка сурдопедагогів щодо використання УЖМ на різних етапах навчання глухих дітей. Одні вважають, що вона повинна широко використовуватися у молодших класах для встановлення контакту з дітьми на окремих уроках і, зокрема, читання. Інші, навпаки, зазначають, що на початковому етапі навчання слід основну увагу звертати на формування словесної мови у всіх її формах, а в середніх і старших класах — широко використовувати жестову мову. Це, першою чергою, стосується таких предметів, як література, історія, географія, де досить великий обсяг інформації

на кожному уроці, а також предметів математичного та біологічного циклів, де подається складний для засвоєння навчальний матеріал.

Особливий наголос сурдопедагога роблять на тому, що жестова мова полегшує процес спілкування вчителів і вихователів з учнями, а також з батьками. Окремі ж педагоги, хоч і не виділяють КЖМ як окремий вид, підкреслюють, що після слова і поряд з ним повинен «йти» жест, що забезпечує якісне засвоєння матеріалу.

Варто зазначити, що проблема використання жестової мови у процесі навчання глухих своєрідно розв'язується у кожній країні світу. Вона безпосередньо пов'язана з питаннями соціально-трудової адаптації та інтеграції нечуючих.

У сучасній зарубіжній сурдопедагогіці розвиваються різні теорії. Основними напрямками є такі як «оралізм» (пряме продовження класичного «чисто усного методу»), «мейнстрімінг» (заперечення спеціального навчання учнів з вадами слуху і обґрунтування необхідності навчання глухих у звичайних школах в середовищі чуючих), «тотальна комунікація» тощо.

Питання використання жестової мови неодноразово розглядалося на Міжнародних конгресах Всесвітньої федерації глухих. Так, зокрема, на науковій конференції XI Конгресу ВФГ (1991, Японія) висвітлювався досвід роботи в кількох країнах світу. У Данії, наприклад, чітко розмежується жестова мова та КЖМ. Жестова мова визначається «початковою» мовою і засобом спілкування, а словесна (усна і писемна) дається як друга мова. У дошкільному віці проводиться інтенсивне навчання жестової мови, а в школі вивчається і її граматики. У Швеції активно досліджується проблема використання та взаємозв'язку жестової мови і словесної мови в усній і писемній формі. Словесна мова також визначається другою мовою.

Слід підкреслити, що Всесвітня федерація глухих постійно приділяє значну увагу проблемі формування засобів спілкування нечуючих як важливій умові для соціальної адаптації їх у сучасному суспільстві.

Комісія ВФГ зазначає, що під час навчання у спеціальній школі обов'язковим є вивчення жестової мови. Глухі, як правило, володіють двома мовами — жестовою мовою і державною мовою своєї країни (в писемній та усній формі). Саме двомовність відповідає меті повноцінної комунікації. Комісія визначила жестову мову як першу, а державну — другою. Жестову мову рекомендовано вивчати в шкільному курсі як постійний предмет.

Розглядаючи проблему білінгвізму, не можна не згадати й Міжнародну конференцію з білінгвістичного навчання глухих дітей, яка відбулася у 1996 році в Москві. Тут зазначалося, що в більшості країн до останнього часу продовжувалося навчання глухих за усним методом, який не забезпечує належних результатів їхнього розвитку. І найбільш перспективним є саме білінгвістичне навчання. Це новий підхід до оцінки жестової мови, як повноцінної лінгвістичної системи.

У багатьох країнах світу жестова мова визнана державною національною мовою. Процес навчання глухих у спеціальних школах проводиться на основі широкого використання жестової та словесної мов, що вносить докорінні зміни в його організацію та дає вагомі й ефективні результати стосовно загального розвитку нечуючих учнів.

Створюються нові типи закладів, що працюють на білінгвістичній основі. Розроблені державні програми білінгвістичного нав-

чання глухих (Нідерланди, Норвегія, Португалія, Фінляндія, Великобританія та ін.).

Водночас, слід звернути увагу на одну досить важливу обставину. Враховуючи високу оцінку жестової мови, у міжнародному плані виникає певна загроза щодо зменшення уваги до розвитку словесного мовлення у глухих. Деякі сурдопедагогі дещо критично ставляться до процесу навчання і формування словесного мовлення в осіб з порушеннями слуху, як досить складного і не завжди результативного.

Втім, аналіз одержаних даних від власне нечуючих, в основному, спростовує таке бачення. Особи з порушеннями слуху, широко користуючись жестовою мовою, водночас дають високу оцінку і підкреслюють необхідність вивчення словесної мови та користування нею.

Так, зокрема, близько 90 % глухих та понад 95% слабкочуючих (загалом дослідженням було охоплено понад 400 дорослих осіб з порушеннями слуху) на питання «Чи потрібна нечуючим словесна мова?» дали ствердні відповіді, найпоширенішими серед яких були такі: «Життя змушує спілкуватися з чуючими», «Це підвищує інтелект людини», «Щоб підвищувати свій інтелектуальний рівень і мати можливість вільного спілкування з оточуючими», «Бути нарівні з чуючими», «Щоб вміти себе захистити», «Щоб без сторонньої допомоги вирішувати всі проблеми» тощо.

Оскільки для нечуючих все ж характерною є своєрідна двомовність, то, очевидно, доцільно удосконалювати і формувати як жестову, так і словесну мови. Ці засоби спілкування тісно пов'язані між собою, виконують різні функції і виступають необхідною умовою для забезпечення різноманітного розвитку особистості та для оптимальної соціально-трудової адаптації нечуючих, які перебувають як в колективах осіб з порушеннями слуху, так і серед чуючих.

У цьому контексті та з метою забезпечення конституційних прав осіб з особливостями психофізичного розвитку і, зокрема, — з порушеннями слуху, Інститут спеціальної педагогіки НАПН України провів значну роботу щодо введення жестової мови (як навчального предмета) у спеціальних закладах освіти та вивчення решти предметів за білінгвальним методом, що має позитивно позначитися на якості підготовки юнаків і дівчат з порушеннями слуху до самостійного життя та процесів їхньої соціально-трудової адаптації. Значна увага приділяється вивченню лінгвістики жестової мови (в Інституті вже понад 10 років працює лабораторія жестової мови, з 2017 року це відділ навчання жестової мови).

Надання можливості нечуючим унормовано вивчати жестову мову продиктовано й Законом «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 23), Резолюцією 48/96 Стандартних правил ООН щодо урівняння можливостей інвалідів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН (розділ II, п. 7), а також резолюціями I Всеукраїнської конференції з історії навчання глухих та I Всеукраїнської конференції з реабілітації нечуючих, в яких одним з першочергових завдань визначено активне вивчення національної жестової мови глухих; запровадження її у навчальний процес спеціальних закладів освіти.

Тож, відрадним є той факт, що завдяки спільним зусиллям громадськості, науковців і практиків українська жестова мова стала не лише повноцінним засобом спілкування, а й предметом вивчення, зокрема в закладах освіти для дітей з порушеннями слуху.

Нині ж подано до розгляду проект Закону «Про українську жестову мову».

Згадані зміни значною мірою підвищують статус української жестової мови як повноцінного засобу спілкування.